

**ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СОТЕННОГО МІСТА МЕЖИРИЧ
У КОНТЕКСТІ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА**

Масове заселення північно-західної Слобожанщини починається після 1654 р., тобто після підписання Переяславського договору. Про це свідчать грамоти, які освітлюють процеси заснування населених укріплених пунктів. Це стосується переважно дати заснування полкових та сотенних міст. Царський уряд був зацікавлений у заселенні південно-західних кордонів своєї держави, але не міг допустити стихійного переселення. Негативний досвід із заснуванням м.Чугуїв змушував московську сторону з обережністю ставитися до переселенців з Правобережжя. Натомість заснування укріплених містечок з московського боку було досить млявим. Путивль на середину XVII ст. залишається єдиним московським містом, здатним впливати на розвиток регіону в цілому. Заснування Тернів було чи не єдиною спробою вести власну колонізаторську політику [4, с.583-584]. Але з початком масового переселення козаків з Правобережжя та Задніпрянщини путивльський воєвода змушений був керувати та направляти ватаги козаків. Важливою для Московської держави була середня течія Псла. Тут на тридцяти кілометровому відрізку було збудовано кілька потужних фортець, укріплені садиби та монастир. Однією з найбільших фортець у регіоні було містечко Межирич.

Залишки укріплень городка Межирич знаходяться на території села, за 150 м на північ від церкви. Займає верхню частину гори-останця правого корінного берега р.Псел. Фортеця виявлена автором у 2005 р. Тоді ж проведено зачистку стінки південного валу і знятий топографічний план пам'ятки. Висота над рівнем заплави становить 35-40 м. Городище прямокутної форми має розміри 370 м на 80-100 м. З півночі гора має стрімкі схили і тому укріплення тут незначні - вал має ширину від 2,5-3 до 7 м та висоту до 1,2 м. З півдня городище захищає лінія оборони, що складається з внутрішнього рову шириною 5-6 м та глибиною 1-1,5 м та валом шириною 7 м та висотою до 2 м. Нижче розташований ескарп висотою 1-1,2 м. Західна сторона городища на даний момент зруйнована кар'єром з видобутку глини. Тут зберігся сильно заплилий рів, який відрізав городище від сусідньої гори. Глибина рову 1 м, ширина 7 м. Зі сходу похила стрілка мису відрізнана ровом шириною 4 м та глибиною 1 м. Крім того в північно-східному куті городища додатково побудований замок у формі трикутника

розміром 20 м на 30 м. Воно укріплене валом шириною 5 м та висотою 1,5 м та ровом шириною 3 м та глибиною 1 м. Поверхня городища пошкоджена численними ямами з видобутку глини. У відвалах трапляються уламки димленого посуду XVII-XVIII ст. Для вивчення укріплень городища у місці де вал, було розрізано дорогою проведено зачистку стінки валу. У результаті зачистки виявлено, що вал був споруджений з сірого супіску, по середині проходила стіна з двох рядів дерев'яних стовпів діаметром 30-35 см між якими було засипано материкову жовту глину [1, с.17].

Розташування фортеці типове для середини XVII ст. Саме у такій місцевості збудовані Ромни, Костянтинів, Батурин. Точна дата заснування Межириччя поки що невідома, але схожість з укріпленнями Лебедин дозволяє умовно віднести появу фортеці до середини 50-х років XVII ст. На даний час відомий опис фортеці, зроблений у 1784 р. «*В той слободі насипної вал вишиною от горизонту в 2 сажени, шириною в заложенні 4 сажени, с одной стороны сухой ров, глубиною в 2 сажени, шириною в 4 сажени; с другой стороны на высокой горе стои́т старинный земляной замок вишиною в 1 сажень, а вокруг него обведён сухой ров, глубиною в сажень, шириною в 2 сажени; в нём не имеетя никакого строения*» [4, с.497-498].

Дані обмірів укріплень, які містяться в грамоті, було перевірено під час зйомки плану фортеці у 2010 р. У результаті отримані дані обмірів 2010 р. та грамоти 1784 р. майже не відрізняються. Територія городища, особливо центральна та західна частина посаду, у 60-80-х роках XX ст. використовувалася під городи та для видобування гончарної глини. Картографування концентрації кераміки та кахлів дозволило з'ясувати місце розташування трьох великих об'єктів. Не виключено, що саме там знаходилася одна з церков, згаданих у грамоті 1784 р.: Успенська, Миколаївська або Троїцька [4, с.498-499]. На те, що виявлений об'єкт може бути церквою, вказує наявність кахлів, фрагментів листового заліза та фрагментів цегли.

На невисоких мисах та схилах першої надзаплавної тераси розташовувався посад. Під час обстеження посаду Межирицької фортеці в глиняному кар'єрі було виявлено залишки цегляного підмурку житлового приміщення. За даними писемних джерел відомо, що межирицький сотник мав тут садибу. На користь цього свідчить і знахідка у 80-х роках XX ст. скарбу срібних монет під час розробки глиняного кар'єра. Скарб було знайдено серед уламків цегли, що може вказувати на його належність саме садибі. Скарб складався з срібних монет, переважно карбованців часів Петра I, та кількох талерів карбування Західної Європи першої половини XVII ст. Знахідка скарбу

вказує на те, що цегляна будівля належала представникові заможної козацької верхівки, імовірно, межирицькому сотнику [3, с.415-416].

Одним з питань, що потребують вирішення є дата заснування містечка. Филарет наводить дані про заснування Межириччя у 1642 р. Але дані про дату заснування були взяті з грамоти, яка складена за свідченнями старожилів у 1784 р., тобто живих свідків заснування міста вже не залишилося [4, с.497]. Про більш пізню дату заснування Межириччя свідчить відсутність даних про фортецю на карті Г.Л. де Боплана та у документах першої половини XVII ст. Навряд потужна нова фортеця залишилася поза увагою московських дяків Розрядного приказу, у веденні яких були ватаги козаків, які переселялися з Речі Посполитої. Не підтверджується також і існування Городецького городища на місці заснування Межириччя [2, с.70]. До того ж, Межирич розташований вище за течією, ніж Возоцький острог, тобто на території, яка контролювалася путивльським воєводою. Зважаючи на політику московського уряду щодо заснування на південних рубежах козацьких фортець, видається сумнівним факт будівництва у 1642 р. фортеці, яка за потужністю укріплень та розмірами переважала Возоцький острог.

Документи, які б висвітлювали процес заснування та будівництва Межирицької фортеці, поки що невідомі. У грамоті 1682 р., опублікованій В.О.Харламовим, про можливу дату заснування містечка Межирич нічого конкретного не зазначається [5, с.312]. Таким чином, дату заснування Межириччя - 1642 р. - можна вважати за таку, що підлягає сумніву.

Отже за результатами археологічних розвідок було локалізовано та обстежено рештки укріплень фортеці Межирич, проведено дослідження укріплень. Результати археологічних досліджень цілком співпали з даними опису пам'ятки кінці XVIII ст. Невирішеними залишаються кілька питань, а саме дата заснування міста та локалізація храмів Межириччя.

1. *Приймак В.В.* Північний схід Дніпровського Лівобережжя у кінці XVI-XVII ст. (історико-археологічні нариси) / В.В.Приймак, С.М.Осадчий. - Полтава: Вид. ТОВ «Фірма Техсервіс», 2006. - 72 с.

2. *Приймак В.М.* Урбанізаційний процес в середній течії Псла у VIII-XVII ст. (місто Суми і його попередники) / В.М.Приймак, В.В.Приймак // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. Частина II. - Суми, 2003. - С.26-33.

3. *Ткаченко І.Б.* Лебеда. Історичні нариси в двох книгах. Книга перша. - Суми: Вид-во «Слобожанщина», 2000. - 428 с.

4. *Филарет (Д.Г.Гумилевский).* Историко-статистическое описание Харьковской епархии / Архиепископ Филарет. - М.: Типография В.Готье, 1857. - Отд. III. - 604 с.

5. *Харламов В.О.* Невідомі сторінки виникнення українських міст у XVII ст. / В.О.Харламов // Історія Русі-України (історико-археологічний збірник). - К., 1998. - С.308-316.